

BUKOVICA NA STRANICAMA »KRALSKOG DALMATINA«

JOSIP VIDAKOVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 949.713"18":398(497.18):07(497.18)
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno 1989-02-07
Received

Za vrijeme francuske uprave Bukovica je spadala među najzaostaliya područja Dalmacije, što potvrđuje i *Kraglski Dalmatin*, prve novine na hrvatskom jeziku, koje se tiskaju u Zadru od 1806. do 1810. Zaostalost ovoga kraja autor vidi ne samo u krševitoj i oskudnoj zemlji nego i u zanemarenosti od ranijih stranih uprava, mletačke i austrijske, neprosvijećenosti stanovništva koje živi i radi u uvjetima tradicionalnog seljačkog društva. Nove francuske vlasti, osobito generalni providur Vincenzo Dandolo, putem oznanjenja, *Kraglskog Dalmatina* i seoskih župnika i paroha nastoje izvući narod Bukovice i ostale Dalmacije iz tradicionalne zaostalosti, štetnih navika i običaja, ali je to išlo dosta teško zbog kratka vremena, ratnih neprilika i neukosti naroda do kojeg su teško dopirale prosvjetiteljske poruke *Kraglskog Dalmatina*.

Narodni običaji

Tradicionalno dalmatinsko, a u okviru njega i bukovičko, selo prepuno je rdavih običaja koji se provode za vjerskih blagdana, derneka, žetvi i berbi grožđa. Rijetko je naći koje selo u kome nema toga društvenog poroka.¹ Glavari sela, navodi *Kraglski Dalmatin*, trebali bi se više zauzimati za otklanjanje tih štetnih običaja, pa bi i siromaštva bilo manje. Za vrijeme održavanja derneka kuće i gostionice su zatvorene, tako da ni za putnika nema utočišta. Na tim dernecima ponešto se trgovalo, ali najviše trošilo, igralo, jelo i pilo. Na njima bi se našli seljani iz više seoskih naselja. Od zore do kasno u noć, pa i sutradan, trošilo bi se ono što se mukom tijekom godine zaradivalo. Za jedan dan potrošilo bi se toliko koliko bi bilo dovoljno za mjesec i više dana života. Mnogi bi se opijali te bi oživljavala stara neprijateljstva, koja bi započinjala svadama a završavala proljevanjem krvi.² Pored

¹ *Kraglski Dalmatin*, br. 41, 1808, 321. (U daljnjem tekstu: *KD*). O Bukovici može se naći podataka u fondovima Historijskog arhiva u Zadru. O tome поближе vidi: Spisi Generalnog providurstva (srpanj 1806-siječanj 1810), 230 svezaka, 34 protokola i indexa. (Naslovi: I. vode i putevi, 6 sv.; II. zemljoradnja, 7 sv.; III. prehrana, 4 sv.; IV. umijeća i zanati, 6 sv.; V. javna dobrotvornost, 6 sv.; VI. javne blagajne, 7 sv.; VII. trgovina, 4 sv.; VIII. vjeroispovijedi, 10 sv.; IX. financije, 20 sv.; X. javna zemljišta i zgrade, 7 sv.; XI. pravosuđe, 23 sv.; XII. javna nastava, 14 sv.; XIII. zakonodavstvo, 5 sv.; XIV. uprava i činovništvo, 22 sv.; XV. pomorstvo, 7 sv.; XVI. vojska i rat, 34 sv.; XVII. policija, 20 sv.; XVIII. stanovništvo, 6 sv.; XIX. zdravstvo, 5 sv.; XX. razni izvanredni predmeti, 6 sv.; nenaslovljeni spisi 1809, 5 sv.) Podaci se nalaze i u svim ostalim fondovima koji su nastali u razdoblju od 1806. do 1810. godine.

² Isto.

gospodarske derneći su donosili veliku društvenu štetu, svadu, međusobni razdor koji je dovodio do ubojstava.

Za vrijeme crkvenih blagdana također je dolazilo do rasipništva. U tim prigodama pripremilo bi se stotine objeda, ponegdje dva puta godišnje. Troškove bi snosile crkvene skupštine ili članovi i bratstva ili pak skupštine i bratstva. »I u istinu, ove velebrojne družbe koje najviše skupljaju se za rasipanje, dižu čovjeka s rada, otimlju imanja obitelji, a narodu neizmjernu hranu i od ovoga često izlaze teške nesreće.«³

Bilo je i takvih običaja u nekim mjestima i bratstvima gdje se tražilo od glavara obitelji da svake godine daje jedan obilati objed na kojemu bi bilo od četrdeset do pedeset osoba. Događalo se da bi poslije blagdana domaćin kuće s obitelji ostao posve siromašan. Čini se da neki običaji imaju dugu tradiciju, da vuku korijenje od »grčkih« običaja, kada su se, naprimjer, za rođendan domaćina obitelji sakupljali oko njega na velikom objedu i drugi domaćini s puno rođaka i prijatelja.⁴ U tim prigodama u jelu i piću, koje je završavalo pijanstvom i žderanjem, znalo se ostati do tri dana, ali nikada manje od jednoga.

I za vrijeme ženidbi trošilo se nemilice. Iako je žena bila u ponižavajućem položaju, za svadbu se obje obitelji spremaju za veselje. Bilo je slučajeva da bi veselja trajala i osam dana. Na takvim svadbama prisustvovali bi brojni rođaci i prijatelji. Dolazilo je i do krađe djevojaka, silom ili njezinom privolom. Poslije toga nastale bi svade između obitelji, a sve je to tražilo »tolike troške, toliko rasulo.«⁵

Obilježavanje Dana mrtvih znalo je trajati tri dana kada se svetkovalo i trošilo.

Evo još jednog čudnog običaja. Naime, jedanput godišnje jedan dan i noć bili bi posvećeni obilježavanju prijateljstva između rođaka i prijatelja. Jedni druge dozivaju na čašicu vina. Idu jedni k drugima, pa se događalo da domaćini obitelji ne taknu ralo niti rade druge poslove po cijelu jesen, dakle jedno godišnje doba najpogodnije za težačke radove.

Među običajima koji su vodili do rasipništva svakako je i zadnji dan Poklada.

Evo još jednog ružnog običaja koji je donosio štetu narodu a zatečen je i za francuske uprave te je bio zabranjen. Naime, kada bi među seljacima došlo do nekog ubojstva i kada bi proces bio završen i vlast izrekla presudu, s tim se ne bi završio proces među obiteljima.⁶ Obitelj ubijenog poslije mučnih pogodbi za oproštaj tražila je cijenu koja nikad nije bila manja od četrdeset cekina, a ponekad je dosizala i do stotinu, pa i pod cijenu da se proda kuća. Kad se ubojici oprosti grijeh, okružen od rođaka i pomiritelja on

³ *Kraglski Dalmatin*, br. 41, 1808, 322.

⁴ Umjesto *glavar* upotrebljavamo prikladniju riječ *domaćin obitelji*.

⁵ *Kraglski Dalmatin*, br. 41, 1808, 322.

⁶ Isto.

dolazi u kuću ubijenoga, klekne na zemlju i položi glavu da mu se odsiječe za osvetu. Zatim priskoče pomiritelji s molbom da se to zlodjelo pretvori u prijateljsko pomirenje. Sve se to na kraju završava prijateljskim objedom koji priprema obitelj ubojice u kući ubijenoga. Na objedu bude šezdeset osoba, a često i do sto ako je obitelj imućnija. Troškovi su bili veliki. Ovi susreti su se zvali »krvarina« ili »cijena za krv«. Za izmirenje morale su znati sve obitelji u kotaru, dajući prilog u novcu, mesu, žitu ili nečem drugom za spremanje objeda. Svatko bi u tome sudjelovao. O tome list, između ostalog, piše: »Evo na koji način jedan puk nevoljan i bezredan i nerazuman, uvećava svoja zla i svoju nevolju za sam uzrok čudnovate svoje neumitnosti.«⁷

Seljak naviknut na svoju nevolju, budući da se toliko vremena nije mogao prilagoditi vremenu, postao je kao životinja, ne misleći na budućnost, uvijek čini dugove mnogo veće nego su mu prihodi. Najveći dio seoskog posjeda ne bi mogao platiti njihove dugove, koji učinjeni od potrebe, uvećani od zloće i zaostalosti nalaze se zapisani u trgovačkim knjigama toliko dugo da su rokovi i u zakonu zabilježeni. O tome evo jednog svjedočenja: »Seljak nikada ne broji: radi toga kada u vrijeme žetve sakupe se oko njega zajaoči oni ga oderu bez da on i nezna smanjivali se njegov dug. Ne ostaje seljaku ni jedno zrno pšenice od sve one koju sakupi i radi toga on sa svojom obitelji u svojoj kući ne blaguje komad kruha pšeničnog.«⁸

Ako pak seljak nije dao ono što su mu tražili, bio je sudski gonjen. Poziva za sud seljaci su se plašili i jedva su potkraj francuske uprave počeli koju dobru misao slušati o pravdi. Pokušali su svoje stanje uskladiti s novim uređenjem. Kada je provedeno novo uređenje i odluke, postupno su iščezavali neki običaji koji su toliko bili društveno štetni.

O gladi

Pored spomenutih nevolja seljak je često gladovao zbog nerodica, nestašica i suša. Vincenzo Dandolo pokušao je preko *Kraglskog Dalmatina* ukazati na korist koju seljak može imati od sadnje krumpira. Na taj način pokušalo se ublažiti glad koja je u Bukovici bila česta. Dandolo ističe da se glad i strah ne mogu otjerati raznim gatanjima i vjerovanjima u nekakva čuda. Jedini spas je raditi, sijati i saditi ono što najbolje rađa. Dandolo ve upute nemaju samo gospodarsko obilježje već i poučni prosvjetiteljski karakter. Svakako da sva zemlja ne može biti obrađena, ali se stanovništvo ne može povećavati ako nema proizvodnje. S druge pak strane seljaci nisu znali racionalno obrađivati zemlju i voditi računa o ubiranju ljetine. Tako naprimjer za žetve i jematve često su se opijali, svetkovali razne svece i običaje, a nisu vodili računa da sakupe i spreme plodove koje im je zemlja davala. Sve to svjedoči o primitivizmu i zaostalosti seljaka. O lošim radnim

⁷ *Kraglski Dalmatin*, br. 41, 1808, 323.

⁸ Isto.

navikama i bezbrojnim svetkovinama lijepo svjedoči ulomak iz Dandolova pisma: »Za uvećati prihode morat će se s ljubavlju pristupiti k radu, morat će biti trijezan i štedljiv u vrijeme žetve za razumno raditi i spremiti ono što je sakupio, morat će razumjeti i bez sile i muke da kao i po drugim kršćanskim mjestima pristanu na zakonom određene blagdane, i mnogi drugi i još njegova vjerovanja, tako da na taj način imao bi preko godine više vremena za rad, i prikratio bi vrijeme kojeg posvećuje dangubi i zloći više nego Bogu: odakle izlaze mnoga zla, i mnogi uzroci od općih i osobnih nevolja«. ⁹

Dandolo je zagovarao sadnju krumpira koji je itekako važan u ishrani stanovništva. Uz malo rada i u kršnoj Bukovici mogao bi uspijevati. Smatra da bi oskudna bukovička zemlja, kada bi se bolje obrađivala, mogla dati više hrane ljudima i stoci. Nestalo bi straha od gladi i od nevolja. ¹⁰

O stočarstvu

Narod Bukovice, ali i ostalog dijela zagorske Dalmacije, dobrim dijelom živio je od stoke, jer je zemlja u poljima više mjeseci u godini poplavljena i malarična. Kada bi bila sušna godina i ponestalo hrane, stoka bi gubila mlijeko a janjci ugibali. Seljaci nisu razmišljali kako će prehraniti stoku preko zime, jer je manje bila u štalama već pasla pod otvorenim nebom danju i noću. Hladnije zime uništavale su stoku. O tome kroničar piše sljedeće: »Nenaučan seljak pouzda se da neće zima biti teško studena prepusti sve u ruke prirode ne misleći ništa i ostaje često zatečen zbog njegove nepažnje i budalaštine. Radi ovih uzroka živine koje nisu mlade, teško omršave, malo daju vune, a često se dešava da i uginu«. ¹¹ List stoji na stajalištu da treba poučavati seljake kako treba čuvati stoku, pripremiti joj hranu za zimu. Evo tabelarnog prikaza stočnog fonda u Dalmaciji za godine 1807. i 1808. od kojega lijepi broj otpada i na Bukovicu.

Ovaca i janjaca	1.105,178
Koza i kozlića	747,546
Volova	133,854
Svinja	30,488
Konja	31,286
<hr/>	
Ukupno:	2.048,232

⁹ *Kraglski Dalmatin*, br. 3, 1807, 21.

¹⁰ Isto. Usp: S. Obad, »Neke karakteristike stanja i kretanja u dalmatinskom selu od sredine 18. st. do prvoga svjetskog rata«, *Radovi*, Razdio povijesnih znanosti, 13, 1986/1987, Filozofski fakultet, Zadar 1987, 264.

¹¹ *Kraglski Dalmatin*, br. 28, 1808, 221.

S obzirom na proporcionalne veličine Bukovice u odnosu na Dalmaciju, to više što je to stočarski kraj, očekivati je da su poruke *Kragalskog Dalmatina* ostavile traga u unapređivanju stočarstva, ali bi to trebalo potkrijepiti i drugim izvorima. Istina je da su francuske vlasti na tome više nastojale nego prethodna austrijska uprava. Bukovica i ostala Dalmacija puno su bogatije nego što statistike govore. Iako slabo obrađivana, sa zapuštenom zemljoradnjom i stočarstvom, Dalmacija, a u okviru nje i Bukovica, hrani lijepi broj stanovništva i stoke.¹²

Svakako da bi racionalnija obrada zemlje i štednja doprinijela materijalnom blagostanju, povećanju broja stanovništva i stoke i stočarstva uopće. List ukazuje na korist te gospodarske grane u Dalmaciji i nastoji pridonijeti njegovu unapređenju.¹³ Osobito se raspravlja o ovčarstvu i uzima se uzor stada Vincenza Dandola u Vareseu koje broji dvjesta dvadeset sedam ovaca: kako se čuvaju, kako im se sprema hrana, kako se vodi strogo računa kada ih treba goniti u planinu i obrnuto te koliki je imao prihod prodajući janjce, ovce, vunu i sl. Dalmacija ima dva milijuna ovaca i koza, od čega na Bukovicu otpada dobar dio. S obzirom na broj stanovnika Dalmacija u tome vodi u Evropi. Međutim toliki broj ovaca i koza trebalo bi donijeti više koristi Dalmaciji i Bukovici. Stočarstvo Dalmacije moglo bi značiti za Italiju što i stočarstvo Španjolske za Evropu. Stočarstvo Dalmacije i Bukovice ima veću prednost u odnosu na Španjolsku, zbog toga što postoje velika prostranstva, visoke planine. Modernije utemeljeno stočarstvo moglo bi pridonijeti povećanju stočarstva, novca, gospodarstva i svakoga drugog bogatstva. Prijemnom dostignuća znanosti i domovinskom ljubavi postigla bi se vlastita i općenarodna korist.¹⁴ Kada se usporede prihodi od stočarstva u Italiji s onima u Dalmaciji i Bukovici, uočavaju se velike razlike, osobito u cijeni stoke, kvaliteti vune i tome slično. U Dalmaciji treba prodati četiri tisuće i šesnaest ovaca da bi se dobio novčani iznos koliko košta sto dvadeset pet prodatih ovaca u Vareseu.¹⁵

Iz svega ovoga može se zaključiti da uz bolje odabiranje ovaca za vunu, meso i mlijeko stočarstvo Dalmacije, a unutar nje i Bukovice, donijelo bi više prihoda nego sva žita koja siju na velikim površinama. Pisac članaka se nada da će sve te pouke i konkretne upute imati odjeka u narodu, jer su upravo njemu namijenjene.¹⁶ Kada bi umjesto dva milijuna ovaca, koza, janjaca i kozlića bile ovce, Dalmacija bi imala dva milijuna ovaca koje daju vunu. U odnosu na godinu 1808. broj ovaca u Dalmaciji se povećao sljedeće godine za 33 tisuće i devedeset ovaca.¹⁷ Smanjenje broja koza moglo se

¹² *Kraglski Dalmatin*, br. 28, 1808, 222.

¹³ *Kraglski Dalmatin*, br. 37, 1808, 289-294 (»Čobanstvo«). Usp. br. 27, 1807.

¹⁴ *Kraglski Dalmatin*, br. 37, 1808, 293.

¹⁵ Isto.

¹⁶ *Kraglski Dalmatin*, br. 37, 1808, 294.

¹⁷ *Kraglski Dalmatin*, br. 15, 1809, 314.

postupno postići povećanjem pašarine od dva do četiri mletačka soldina po glavi. Prihodi od stočarstva mogu nadići prihode od poljoprivrede. I prihodi od poljoprivredne mogli bi biti veći kada bi se sakupljale i upotrebljavale ogromne količine gnoja, a to bi se moglo postići podizanjem štala. U Dalmaciji i Bukovici stoka je davala malo prihoda u odnosu na druge, naprednije zemlje, osobito kada se usporedi s brojem vlasnika.

Ništa bolje stanje nije bilo ni s krupnim preživačima, osobito volovima. Svugdje se vide mršavi volovi koji se prodaju po cijeni od šezdeset do sedamdeset talijanskih libara po glavi. Koliko je stočarstvo slabo razvijeno govori činjenica da se više gubilo na ishrani i uzgoju stoke nego što se za nju prodajom moglo dobiti.

O cestama, rijekama i močvarama

Još godine 1806. francuske vlasti pokušale su u Dalmaciji isušiti blata koja se nalaze po Bukovici i ostalim krajevima pokrajine, osobito Zagori, proširiti i izgraditi ceste u sjevernoj Dalmaciji, Zagori i drugim krajevima, osobito cestu u smjeru jug-sjever koja će povezati Dalmaciju s Bosnom i olakšati promet među njima.¹⁸ Svi poslovi oko uređenja Krke išli su na teret državne blagajne. Sva zemlja koja se dobije ukroćivanjem rijeka i isušivanjem močvara dodijeljena je onima koji su na tome radili. Svima je omogućeno da se uključe u poslove, kako prilikom raspodjele zemljišta ne bi bilo privilegija.

Na stranicama lista mogu se naći pohvale Napoleonu i Generalnom providuru Vicenzu Dandolo za njihova dobra djela. Njihovom zaslugom došlo je toliko potrebnih cesta u Dalmaciji i Bukovici koje navješćuju sretnije i bolje dane, jer će one omogućiti bolju trgovinu. To se već očituje u donešenoj uredbi o oslobađanju od carine za sajmove u većim mjestima i to dva puta godišnje. Pozdravlja se odlazak francuskog konzula u Bosnu koji će s pašom utvrditi prijateljske odnose i omogućiti trgovinu između Dalmacije i bosanskih gradova. Tako bi Makarska trgovala s Bosnom, Split i Šibenik s Hrvatskom, a Zadar bi ostao i dalje glavno pokrajinsko središte.¹⁹ Svakako se vodilo računa da se udaljeni krajevi Dalmacije, preko novoizgrađenih cesta, međusobno približe, ali i da se lakše putuje u Bosnu. One su se izgradivale godine 1806. i 1807, te u jednom pozivu Dandolo najavljuje da će biti gotove za dvadeset dana i kako će njima prolaziti poljoprivredni i industrijski proizvodi. U pozivu između ostalog kaže: »Sinjani, Kninjan, Imočani najveća korist ovih putova jest upravo vaša«.²⁰ Svi koji su sudjelovali u pro-

¹⁸ *Kraglski Dalmatin*, br. 15, 1806, 21-36. Vidi N. Duboković Nadalini, »O gradnji cesta u Dalmaciji u doba Francuza«, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, IV, Hvar, 1974, 68-79. i *Kraglski Dalmatin*, br. 14, 1806.

¹⁹ *Kraglski Dalmatin*, br. 3, 1807, 15.

²⁰ *Kraglski Dalmatin*, br. 10, 1807, 79.

bijanju putova, pored njihove opće koristi, za obrok su primili vojnički kruh i svakodnevnu dnevnicu u novcu po učinku. Oni koji su se isticali u radu bili su nagrađivani. Dandolo najavljuje kako će novo francusko vladanje promijeniti oblik Dalmaciji.²¹

Poslije obilaska sagrađenih putova Vincenzo Dandolo donosi odluku da se gradi put od Zadra do Knina, dakle kroz Bukovicu, kojim će normalno voziti kola i kočije, koji će povezati važnija mjesta u tom dijelu pokrajine.

Isto tako on se zauzima za isušenje močvara, te ih naziva paklenim jezerima: »Dalmacija ima osamnaest paklenih jezera«. Kninske močvare, primjerice, zapremaju dvije tisuće tristo pedeset četiri kampa zemlje. On se stara i za uređenje korita rijeka. Ako se ne regulira tok rijeka i ne isuše močvare, narod će patiti od zaraznih bolesti, a neuređene rijeke i dalje će uništavati ljetinu te će glad i dalje vladati Dalmacijom.²²

Francuska uprava se zalaže i za izgradnju scoskih putova koji bi bili spojeni s glavnim putovima, na kojima bi se kretala kola. Jedino na taj način uvest će se kola u upotrebu. Ako toga ne bude, seljak i svaki drugi građanin gubit će puno vremena. Seljaci su siromašni i nije im moguće urediti rijeke, močvare i bunare. On u tim akcijama može sudjelovati s malim, skoro beznačajnim troškovima.

Na temelju iznesenih podataka iz *Kraglskog Dalmatina* može se zaključiti da je Bukovica jedno od najzaostalijih područja Dalmacije, u kojoj dominira patrijarhalni način rada i života, što se vidi u zastarjelom načinu obrade zemlje, iz koje se izvlače minimalni prihodi, i primitivnom uzgoju stoke, budući da se od te dvije gospodarske grane ponajviše živjelo. Kada se tomu dodaju rđavi običaji po kojima se više dana u godini nije radilo nego svetkovalo i trošilo, sve će to dovesti do povećanog siromaštva, osobito za sušnih i nerodnih godina. Francuske vlasti preko *Kraglskog Dalmatina* pokušale su postupno izvući narod iz zaostalosti, unijeti civilizacijske tekovine i na taj način pomoći mu da se izade iz zaostalosti. Te prosvjetiteljske nakane teško su dopirale do Bukovčana, ali i ostalog seljačkog stanovništva u pokrajini jer je bilo nepismeno i konzervativno. Probijanje cesta, više u stratejske svrhe, približavalo je seljaka Zadru, Obrovcu, Kninu i Skradinu, ali i toga je za francuske uprave bilo malo zbog nesigurnosti putovanja. Sve druge akcije bile su prepuštene narodu koji je ekonomski nemoćan, iako je za Francuza dobio zemlju u posjed, ali je zbog zaduživanja prema lihvarima često ostajao bez nje.

²¹ Isto.

²² *Kraglski Dalmatin*, br. 40, 1808, 305.

Josip Vidaković: BUKOVICA ON THE PAGES OF THE »KRAGLSKI DALMATIN«

S u m m a r y

During the French rule Bukovica was one of the most backward regions in Dalmatia as presented on the pages of the »Kraglski Dalmatin«, the first newspapers issued in the Croatian language in Zadar from 1806 to 1810. Backwardness of this region is seen not only in the poor, karst area but also in the neglect for it on the part of other foreign rulers from Venice and Austria. The inhabitants, living and working in a traditional rural society, were uneducated. The new French rulers, especially the chief ruler Vincenzo Dandolo, tried to liberate the people of Bukovica and other parts of Dalmatia from traditional backwardness, damaging customs with the help of different announcements, through the pages of »Kraglski Dalmatin«, village priests and monks. This was not easy and the progress was slow since there was not much time, there were war troubles and the inhabitants were slow to learn the educational messages from the pages of the »Kraglski Dalmatin«.